

ВИДАВНИЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЕМІГРАЦІЇ В НІМЕЧЧИНІ (1918–1939)

У статті розглядається видавнича діяльність колишніх офіцерів армій Наддніпрянської України та Української Галицької Армії, які у міжвоєнний період перебували на еміграції в Німеччині.

Ключові слова: військова еміграція, військова періодика, видавнича діяльність, Осип Думін, Василь Кучабський, Євген Коновалець, Ріко Ярій.

Постановка та актуальність проблеми. Українська військова еміграція в Німеччині у міжвоєнний період не була численною, але саме там проживали її видатні діячі. Їхня видавнича діяльність була спрямована на узагальнення досвіду військових аспектів української революції 1917–1921 рр., пропаганду ідеї подальшої національно-визвольної боротьби, формулювання головних завдань у плані творення національних збройних сил та розробка української воєнної доктрини. Тому вивчення видавничої діяльності військової еміграції сприятиме глибшому розумінню ідейного та воєнно-теоретичного підґрунтя формування національних військових кадрів у міжвоєнну добу.

Ступінь дослідження проблеми. Окремі періодичні видання та публікації української військової еміграції в Німеччині розглянуто у дослідженні Надії Кулеші [1], бібліографічних дослідженнях Миколи Мартинюка [2], Валентини Передирій [3], Богдана Романенчука [4]. Про видавничу діяльність українських військових діячів, які перебували в Німеччині, згадували у своїх монографіях Зиновій Книш [5], Симон Наріжний [6], Олег Павлишин [7] та Микола Посівнич [8]. Такого роду діяльність колишніх військовиків представлена також в публікаціях серійного видання «Українська журналістика в іменах» [9-11].

Заболотнюк Володимир Іванович, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу (механізованих і танкових військ) Наукового центру Сухопутних військ, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Заболотнюк В.І., 2016

Метою автора цієї статті було висвітлити видавничу діяльність організацій української військової еміграції, зокрема, її чільних представників. З уваги на те, що ті чи інші діячі військової еміграції перебували в Німеччині не весь означений період, ми розглядаємо їхню видавничу діяльність тільки в той час, коли вони проживали на території цієї країни.

Першим друком української військової проблематики в Німеччині можна вважати часописи, які видавалися в таборах полонених. Зокрема у м. Вецляр видавався часопис «Просвітній Листок» (1914–1916) який згодом виходив друком під назвою «Громадська Думка» (1916–1918) [2; с. 67, 170]. У Зайцведелі друкувався часопис «Шлях» (1916–1920), як орган Української Санітарної Місії [2, с. 243]. Окремо слід відзначити книжку Омеляна Терлецького «Історія української громади в Раштаді» (Київ; Ляшціг, 1919. – 429 с.), яка була першим томом серії «Українці в Німеччині 1915–1918». У книзі розповідається про національно-просвітницьку роботу серед полонених російської армії, яку здійснювали у названому таборі діячі Союзу Визволення України. Рецензію на цю книгу опублікував у віденській газеті «Український прапор» Павло Лисяк [12, с 2-3]. Треба сказати, що значну увагу книгодрукуванню надавало посольство Української Народної Республіки у Німеччині. 11 серпня 1920 р. посольство передало видавцеві з Коломиї Якову Оренштайну приміщення для облаштування Українського видавництва [13, с. 315-316]. Наступного дня п'ять тисяч німецьких марок отримав на потреби таборового часопису «Шлях» його редактор Зенон Кузеля [13, с. 317].

На початку 1920-х років в Німеччині починає формуватися середовище української військової еміграції. Частина з них – військовополонені колишньої російської армії, які не бажали повертатися в Україну. Ряд військових українців виїхали разом з німцями. До еміграції додалися також колишні вояки-українці, які втекли з польських таборів інтернованих чи втікачі з польської армії, які не бажали служити у польських збройних силах [6, с. 97-98].

Загальний масштаб військової еміграції в Німеччині був невеликим, і частина з них не мешкали в цій країні увесь міжвоєнний період, але серед них було кілька яскравих постатей українського офіцерського штабу, які брали участь у національно-визвольних змаганнях в Україні. Зокрема: Осип Думін, Євген Коновалець, Юрій Кучабський, Іван Полтавець-Остряниця.

Першим періодичним органом, який видавала в Німеччині українська військова еміграція, був часопис «Український Козак». Його видавцем був І. Полтавець-Остряниця. Генеральний писар Українського Вільного Козацтва (УВК) часів Української Держави І. Полтавець-Остряниця після того, як гетьман Павло Скоропадський зрікся булави, виїхавши в еміграцію, самостійно проголосив себе гетьманом й військовим отаманом УВК. Самозванець-отаман розпочав створення Українського Національного Козакого Товариства (УНКТ) у дусі німецького націонал-соціалістичного руху. Така орієнтація підтверджувалася на титульній сторінці «Українського Козака», де герб Війська Запорізького був поміщений на зображенні свастики. Головною темою часопису було з'ясування причин поразки національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. Крім того в газеті пропонувалася програма та структура УНКТ. Як відзначила дослідник Н. Кулеша, хоча у вихідних даних часопису значилася Біла Церква, він виходив друком у Мюнхені. Емігрантська преса критично оцінювала зміст «Українського Козака», закидаючи його редакції продажність, неправдиву інформацію та демагогію [1, с. 52-56].

Негативні оцінки змісту цього часопису зустрічаємо також й у листуванні видатних діячів української революції. Дмитро Дорошенко у листі до В'ячеслава Липинського 6 вересня 1923 р. писав: «Чи вам траплявся до рук «Український Козак», що видає Полтавець у Мюнхені? Мені прислали комплект. Страшенно дурна річ, щоб не сказати більше і при тім шкідлива, бо ширить усякі баламуцтва. Я гадав, що дещо може використати для історії Вільного Козацтва за 1917 р., але бачу, що в статі

про це, що її вже в кількох числах друкує сам Полтавець (під псевдонімом «Бантиш-Каменський»), крім шарланської реклами нема нічого» [14, с. 55].

Найбільш активні з військових емігрантів об'єдналися в Берліні в 1921 р. в Союз Українських Старшин (СУС), до якого належали офіцери наддніпрянських українських армій та Галицької Армії [6, с. 99]. СУС поставив завдання плекати традиції українського війська, проводити військово-організаційну й військово-вишкільну роботи серед своїх членів.

Окрім консолідації українського військового середовища СУС провадив культурно-освітню працю: організовував виступи з рефератами на військово-виховну тематику та займався видавничою діяльністю. Зокрема еміграційна військова організація видавав комунікати в різних мовах, з метою інформування іноземців про українське питання та про національно-визвольні військові змагання українського народу [15, с. 20].

Проте найширше видавнича діяльність СУС була реалізована у виданні неперіодичного органу «Військовий Вісник», який виходив друком у Берліні в 1927–1929 рр. Часопис ставив за мету відновлення та поглиблення військово-теоретичних знань офіцерами українських збройних сил шляхом вивчення організації армій, аналізу їх тактики, найновіших бойових засобів та з практичними досягненнями сучасних армій світу [1, с. 62]. Співробітниками часопису «Військовий Вісник» були полковник Євген Коновалець, генерал Михайло-Омелянович-Павленко, В. Пилипенко та ін. [2, с. 43].

Видавці сформулювали такі головні завдання часопису:

1. Публікація спогадів з української національно-визвольної війни. Йшлося про описи найважливіших боїв, організації українських армій та характеристики їх воєначальників.

2. Наукова частина видання передбачала публікацію нарисів про тогочасні модерні армії, їх тактичну організацію, озброєння («уоруження»). Планувалося також у цьому контексті формувати конкретні практичні вказівки для організації українських збройних сил.

3. Аналіз організації т.зв. чужих армій країн-сусідів: російської, польської, чеської та румунської.

4. Повідомлення про діяльність українських військових товариств.

5. Огляд української та іншомовної військової літератури [15, с. 19-20].

Актуальність цих публікацій полягала в тому, що колишні бойові офіцери української армії були змушені змінити фах, пристосовуючись до нелегкого життя в еміграції, втратили бойові навички і не мали можливості ознайомлюватися з розвитком воєнної науки [1, с. 63]. Таким чином, читаючи часопис, колишні вояки могли надолужити втрачені знання та навички.

У кількох номерах часопису «Військовий Вісник» друкувалася стаття М. Омеляновича-Павленка «Матеріали до військового діла». Генерал намагався прослідкувати взаємовпливи дипломатії, ідеології та політики на початок воєнних конфліктів, пояснити причини, що їх викликали та їх динаміку. Особливу увагу колишній командарм звернув на оцінки боєздатності армій модерного типу [1, с. 63-64].

У статтях М. Омеляновича-Павленка та публікації Євгена Коновальця «Військовий вишкіл» можемо виокремити дві концепції творення національної армії. Перша з них передбачала легіонову концепцію – українська армія на регулярній основі регулярна повинна бути сформована в еміграції, друга – крайову, згідно з якою українські збройні сили мала б творитися, спираючись насамперед на власні сили на території Західної України [8, с. 39].

Таким чином, у міжвоєнний час українські військові періодичні та неперіодичні видання, які друкувалися в еміграції, у різний спосіб намагалися популяризувати проекти організації підготовки офіцерського складу майбутньої української армії і способи роботи в напрямі національно-патріотичного виховання рядового складу [16, с. 10].

Еміграційний центр Євгена Петрушевича, який розпочав свою діяльність у Берліні восени 1923 р., відновив в німецькій столиці друк свого органу «Український Прапор».

Хоча цей орган не мав прямого відношення до військової еміграції, його видавцем і адміністратором став сотник Евзебій Радик – колишній офіцер Галицької Армії [7, с. 321].

З Євгеном Петрушевичем пов'язаний друк в Німеччині ще одного періодичного органу «Український Революціонер». Його видавала створена колишнім головою Української Національної Ради ЗУНР Західно-Українська Народна Революційна Організація (ЗУНРО), створена як конкурент Української Військової Організації (УВО). І хоча місцем видання було вказане Прага, насправді, як стверджував Зиновій Книш, «Український Революціонер» друкувався саме в Німеччині [5, с. 47].

Під впливом військової еміграції було видавництво «Українське Слово». Його організував на початку 1920 р. ад'ютант гетьмана Павла Скоропадського полковник Гнат Зеленівський (1875–1949), який на еміграції проживав у Берліні. Він також деякий час був видавцем часопису «Українське Слово» [17, с. 837]. При видавництві організували курси заочної освіти, які мали дати змогу отримати середню освіту, тій молоді, яка в часи національно-визвольних змагань була у війську й не змогла навчатися. Начання мало провадитися за кореспонденційною системою в обсягу середньої школи й різних спеціальностей: електротехніки, практичної математики, бухгалтерії, сільського господарства, бібліотекознавства тощо. Курсанти повинні були складати іспити перед екзаменаційною комісією в Берліні й отримувати відповідні свідоцтва [6, с. 101].

Метою видавництва був друк та розповсюдження української книги в західноукраїнських землях та в еміграції. Однак у 1923 р., коли німецька марка стабілізувалася й, отже, зросла ціна на друк та папір, розвиток української видавничої справи в Берліні майже припинився [6, с. 61].

Видавничою діяльністю займалися діячі української військової еміграції. Колишній комендант Коша Січових Стрільців, член УВО Осип Думін був змушений виїхати до Німеччини після арешту Ольги Басараб. За наказом

керівництва УВО він виїхав до Берліна, де очолював розвідний реферат (відділ) [10, с. 79]. Через тактичні розходження з керівництвом Уводу він перейшов до оточення Євгена Петрушевича й був одним з організаторів ЗУНРО, а 1930 р. – переїхав до Кенігсберга, де займався видавничою публіцистичною діяльністю [10, с. 79].

Думін публікував свої праці в українських періодичних виданнях «Червоної Калини» [3, с. 74]. У 1937 р. на сторінках «Літопису Червоної Калини» О. Думін виступив із заявою про потребу створення Західно-Українського Воєнно-Історичного Товариства, яке мало б збирати матеріали на воєнно-історичну тематику, видавало та пропагувало українську воєнно-історичну літературу. Тут він надрукував проект програми товариства [18, с. 2-3].

1939 р. на сторінках Історичного Календаря-альманаха Червоної Калини О. Думін опублікував переклад тексту німецького воєначальника Еріка Людендорфа «Україна і ми», який розповідає про події Першої світової війни на українських землях [19, с. 78-81]. У підрядковій примітці відзначено, що ця публікація є фрагментом праці генерала під назвою «Meine Kriegserinnerungen 1914–1918» [19, с. 78]. Є підстави вважати, що О. Думін мав на меті перекласти для українського читача цілу працю німецького автора.

Один з найбільш яскравих командирів доби української революції Василь Кучабський хоч і був за фахом юристом, здобув публіцистичний досвід ще в роки Першої світової війни. Він був кореспондентом часопису «Шляхи» (Львів. 1916), готував до друку перший стрілецький сатиричний журнал «Самохотник». У 1923 р. Кучабський був змушений виїхати до Берліна, де закінчив університет, захистив дисертацію й отримав ступінь доктора філософії [11, с. 380].

Мешкаючи на еміграції в Німеччині, В. Кучабський став автором ряду важливих праць: «Польська дипломатія і східно-галицьке питання на Паризькій мировій конференції в 1919» (1931), «Українська дипломатія і держави Антанти в 1939» (1931), «Україна і Польща» (1933), «Значіння

ідей В'ячеслава Липинського» (1935), «Симон Петлюра в світлі історії» (1936), «Січові Стрільці. Воєнно-історичний нарис» (1937) [9, с. 155]. Найґрунтовнішою працею В. Кучабського вважається його монографія «Західна Україна в боротьбі з Польщею і більшовизмом в 1918–23 роках», яка була надрукована німецькою мовою у 1934 р. Однак окремі її розділи автор публікував у виданні «Літопис Червоної Калини» [20] та «Дзвін». Праця Кучабського кілька років тому була перекладена англійською і вийшла друком у Канаді [21].

Кучабський друкувався в різних виданнях у Львові та Берліні: «Дзвони», «Записки Українського наукового товариства в Берліні», «Літопис політики, письменства і мистецтва», «Літопис Червоної Калини», «Мета», «Політика» [9, с. 151].

Поручник УГА Іван Рудницький став редактором видання: «Золоті ворота. Альманах Січових Стрільців, з малюнками Ковжуна, Іванця й Перфецького», який вийшов друком у Берліні 1922 р. у видавництві «Українське Слово». 1937 р. альманах «Золоті Ворота» був перевиданий у Львові.

Після утворення Організації Українських Націоналістів в Берліні розташувався важливий осередок зовнішньополітичної пропаганди цієї організації, яким керував колишній сотник УГА Ріко Ярій. Окрім того члени ОУН, в їх числі колишні вояки, співпрацювали у виданні бюлетеня під назвою «Osteuropäische Korrespondenz» (Східноєвропейська Кореспонденція) [22, с. 319]. Спогад сотника УГА Ріхарда Ярого був опублікований в Історичному Календарі Червоної Калини на 1925 р. Автор описав факти пересування 2-ї саперної сотні містами і селами Східної Галичини [3, с. 96].

Наприкінці 1930-х років відбувається зближення інтересів військової еміграції з стратегічними планами Німеччини на Сході Європи. В цьому плані були не випадкові два словникові видання, опубліковані у Берліні в 1939 р. Колишній поручник української армії Іван Ільницький-Занкович підготував й надрукував у видав-

ництві «Бернард і Грефе» «Німецький та український летунський словник», який складався з близько 20000 слів та більший за обсягом (40000 слів) «Німецький та Український військовий Словник» [4, с. 14]. Можна припустити, що такі видання були пов'язані з наближенням війни. У 1939–1944 рр. видавнича діяльність української еміграції в Німеччині здійснювалася в трагічних умовах Другої світової війни.

Висновки. У підсумку відзначимо, що видавнича діяльність української військової еміграції в Німеччині у 1918–1939 рр. мала різноплановий характер й умовно розділялася на три групи. Першу групу складали періодичні видання: таборів військовополонених («Просвітній Листок», «Громадська думка», «Шлях», видання УНКГ: «Український Козак» та СУС – «Військовий Вісник». У цих часописах окрім поточної інформації друкувалися тексти з аналізом причин поразки Української революції, праці з теорії та практики військового вишколу та статутні положення. В опублікованих статтях присутні теоретичні міркування з питань розбудови збройних сил та вироблення національної воєнної доктрини. Автори публікацій брали до уваги сучасні міжнародні реалії та новочасні тенденції розвитку воєнної науки.

Другу групу видань складала воєнна мемуаристика і аналітичні праці, в яких узагальнювалися стратегічний та бойовий досвід національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. Слід відзначити, що значну частину праць представники військової еміграції передавали в Західну Україну і вони виходили друком на Батьківщині. У такий спосіб відбувався зв'язок військових емігрантів з Україною, вирішувався ряд питань пропаганди ідей національно-визвольної боротьби та впливу на суспільно-політичну ситуацію.

Третя група видань була започаткована у 1939 р. – словники військової термінології. Можна припустити, що їх підготовка та друк були пов'язані з наближенням війни на Сході Європи.

Видавнича діяльність української військової еміграції в Німеччині міжвоєнного часу заслуговує на популяризацію. Включення сучасної України до європейського співтовариства, співпраця у військовій сфері вимагають спеціальної роботи з військової термінології. Тому опубліковані 1939 р. українсько-німецькі тематичні словники є важливим джерелом для роботи у цьому напрямі.

1. *Кулеша Н.М.* Українська преса у Німеччині 1919-1945 рр.: формування та функціонування: монографія / Надія Кулеша / НАН України, ЛННБУ ім. В. Стефаника, Відділення «Науково-дослідний центр періодики». – Львів, 2009. – 344 с.
2. *Мартинюк М.* Українські періодичні видання Західної України, країн Центральної та Західної Європи (1914–1939 рр.): матеріали до бібліографії / Михайло Мартинюк / Передмова М. Вальо. – Львів, 1998. – 298 с.
3. *Передирій В.* Видання «Червоної Калини» (1922–1939). Історико-бібліографічне дослідження / Валентина Передирій / Національна академія наук України; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника. – Львів, 2004 – 357 с. : ілюстр.
4. *Романенчук Б.* Бібліографія української книги в Великонімеччині за час війни (вересень 1939 – грудень 1941) / Богдан Романенчук. – Львів; Краків: Українське Видавництво, 1942. – 32 с.
5. *Книш З.* ЗУНР. Західно-Українська Національно-Револьюційна Організація. Історично-політичний нарис. Зиновій Книш. – Торонто: Срібна сурма, 1974. – 304 с.
6. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / Симон Наріжний. – Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 272 с.
7. *Павлишин О.* Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис / Олег Павлишин / Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка; Програма дослідження модерної історії та суспільства України імені Петра Яцика. – Львів: Манускрипт-Львів, 2013. – 400 с., іл.

8. *Посівнич М.* Військово-політична діяльність ОУН в 1929–1939 роках / Микола Посівнич. – Львів, 2010. – 368 с., іл.
9. *Баса О.* Кучабський Василь / Ольга Баса // Українська журналістика в іменах / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 1997. – Вип. IV. – С. 153–155.
10. *Дзюбан О.* Думін Осип Олексійович / Олександр Дзюбан // Українська журналістика в іменах / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 1997. – Вип. IV. – С. 77–81.
11. *Комариця М.* Кучабський Василь-Дмитро / Марія Комариця // Українська журналістика в іменах / За ред. М.М. Романюка. – Львів, 1998. – Вип. V. – С. 379–381.
12. *Лисяк П.* Національна праця в таборах полонених / Павло Лисяк // Український Прапор. – Відень, 1920. – 20 червня. – Ч. 36. – С. 2–3.
13. Українські дипломатичні представництва в Німеччині (1918–1922): Документи і матеріали / Упор. В.М. Даниленко, Н.В. Кравець. – Київ: Смолоскип, 2012. – 592 с. : іл.
14. *Вячеслав Липинський* Архів. Т. 6: Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Липинського / Східно-Европейський Дослідний Інститут ім. В.К. Липинського; редактор Іван Коровицький. – Філадельфія, 1973. – 452 с.
15. З життя військових організацій // Військовий Вістник. – Ч. 2/7. – Берлін, 1927. – С. 19–20.
16. *Мельник Р.П.* Українська військово-теоретична думка 20–30-х рр. Автореф. дис. канд. іст. наук / Роман Петрович Мельник. – Львів, 2011. – 20 с.
17. Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали. – Київ: Парламентське вид-во, 2008. – 928 с. + 16 с. іл.
18. *Думін О.* Пора працювати зорганізовано: (Завваги і проекти) // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1937. – Ч. 9. – С. 2–3.
19. *Людендорф Е.* Україна і ми / Ерік Людендорф / Переклад з німецької О. Думін // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1939 рік. – Львів, 1939. – С. 78–81.
20. *Кучабський В.* Зовнішньо-політичне положення об'єднаних українських армій у «Чотирикутнику

- Смерти» в липні-серпні 1919 / Василь Кучабський // Літопис Червоної Калини. Львів, 1931. – Ч. 10. – С. 13–17; Ч. 11. – С. 7–10; Ч. 12. – С. 15–18.
21. *Kuchabsky V.* Western Ukraine in Conflkt with Poland and Bolshevizm, 1918–1923 / Vasyk Kuchabsky. Translated from the German by Gus Fagan. Edmonton; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2009 (= The Peter Jacyk Centre for Ukrainian Historical Research. Monograph Series. #. 4). – 361 p.
22. *Швагуляк М.* Українська політична еміграція в Німеччині у 30-х роках ХХ ст. / Михайло Швагуляк // Українська еміграція. Історія і сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади / Упоряд. Ю.Ю. Сливка. – Львів: Каменяр, 1992. – С. 316–334.

Надійшла до редколегії 28.08.2016 р.

Рецензент: *А.Я. Нагірняк*, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та етнокомунікації, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів.

Заболотнюк В.И.

ИЗДАТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УКРАИНСКОЙ ВОЕННОЙ ЭМИГРАЦИИ В ГЕРМАНИИ (1918–1939)

В статье рассматривается издательская деятельность бывших офицеров Надднепрянской Украины и Украинской Галицкой Армии, которые в междувоенный период пребывали на эмиграции в Германии.

Ключевые слова: военная эмиграция, военная периодика, издательская деятельность, Осип Думин, Евгений Коновалец, Василий Кучабский, Рико Ярый.

Zabolotnyuk V.

PUBLISHING ACTIVITIES OF UKRAINIAN MILITARY EMIGRATION IN GERMANY (1918–1939)

The article considers the publishing activity of former officers Dnipro Ukraine and Ukrainian Galician Army that in the interwar period stayed in the emigration in Germany.

Key words: War emigration, military periodicals, publishing, Osip Dumin, Yevgen Konovalets, Vasil Kuchabsky, Rico Yaryi.